

УДК 343.14(477)

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.73.50>

ЩОДО ОКРЕМИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ОЦІНКИ ДОКАЗУВАННЯ В РІЗНИХ ПРАВОВИХ СИСТЕМАХ ТА В ПРАКТИЦІ ЄРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Вапнярчук В.В.,

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального процесу
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
ORCID: 0000-0002-5831-1050*

Беспалько І.Л.,

*кандидат юридичних наук,
асистент кафедри кримінального процесу
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
ORCID: 0000-0001-7161-1720*

Вапнярчук В.В., Беспалько І.Л. Щодо окремих особливостей оцінки доказування в різних правових системах та в практиці Європейського суду з прав людини.

У статті досліджується окремі особливості оцінки доказування у кримінальному провадженні в різних правових системах та в практиці Європейського суду з прав людини. Проаналізовані різні підходи до розуміння сутності поняття «стандарт кримінального процесуального доказування» та запропоновано авторське його визначення. Проілюстровано, що правила оцінки доказування, які мають місце в англосаксонських і континентальних юрисдикціях, істотно різняться. В країнах англосаксонської правової сім'ї встановлені об'єктивні критерії оцінки доказування – стандарти доказування, що ґрунтуються на ідеї оцінки ймовірності тих чи інших варіантів фактичної картини провадження й мають орієнтувальний характер. Континентальні ж європейські країни застосовують суб'єктивний критерій оцінки доказування, використовуючи категорію «внутрішнє переконання», яка базується на особистій переконаності суб'єкта доказування в істинності певного факту. Зроблено висновок, що ефективність доказової діяльності може бути підвищена шляхом привнесення об'єктивних елементів в правила оцінки, що зумовлює розробку й унормування стандартів кримінального процесуального доказування у вітчизняному кримінальному процесі. Це сприятиме виробленню однакового підходу до прийняття процесуальних рішень та здійснення процесуальних дій усіма суб'єктами доказування в різних кримінальних провадженнях і стадіях, які будуть розуміти рівень вимог щодо їх прийняття чи проведення.

При аналізі практики Європейського суду визначено, що правила застосування стандарту доказування «поза розумними сумнівами» Європейським судом та національними судами (зокрема, англосаксонської системи права) відрізняються. У зв'язку з цим, висловлено думку, що у вітчизняному кримінальному провадженні потрібно орієнтуватись на практику реалізації цього стандарту у правових системах країн загального права.

Ключові слова: оцінка доказування, стандарт кримінального процесуального доказування, англосаксонська правова сім'я, романо-германська сім'я права, вільна оцінка доказування за внутрішнім переконанням, практика Європейського суду з прав людини, стандарт доказування «поза розумними сумнівами».

Vapniarchuk V.V., Bepalko I.L. Concerning certain features of evidence assessment in different legal systems and in the practice of the European Court of Human Rights.

The article examines certain features of the assessment of evidence in criminal proceedings in various legal systems and in the practice of the European Court of Human Rights. Different approaches to understanding the essence of the concept of «standard of criminal procedural evidence» are analyzed and the author's definition

of it is proposed. It is illustrated that the rules of evaluation of evidence, which take place in Anglo-Saxon and continental jurisdictions, differ significantly. In the countries of the Anglo-Saxon legal family, objective criteria for the evaluation of evidence have been established - standards of evidence based on the idea of assessing the probability of certain variants of the actual picture of the proceedings and have a guiding nature. Continental European countries, on the other hand, apply a subjective criterion for evaluating evidence, using the category of «internal conviction», which is based on the personal conviction of the subject of evidence in the truth of a certain fact. It was concluded that the effectiveness of evidentiary activity can be increased by introducing objective elements into the assessment rules, which leads to the development and normalization of standards of criminal procedural evidence in the domestic criminal process. This will contribute to the development of the same approach to making procedural decisions and the implementation of procedural actions by all subjects of evidence in various criminal proceedings and stages, who will understand the level of requirements for their adoption or conduct.

When analyzing the practice of the European Court, it was determined that the rules for applying the standard of proof «beyond reasonable doubt» by the European Court and national courts (in particular, the Anglo-Saxon legal system) differ. In this regard, the opinion was expressed that domestic criminal proceedings should be guided by the practice of implementing this standard in the legal systems of common law countries.

Key words: evaluation of evidence, standard of criminal procedural evidence, Anglo-Saxon legal family, Romano-Germanic family of law, free evaluation of evidence based on internal conviction, practice of the European Court of Human Rights, standard of proof «beyond reasonable doubt».

Постановка проблеми. Розвиток науки вітчизняного кримінального процесу спонукає до необхідності дослідження та перегляду традиційних наукових поглядів щодо окремих особливостей кримінального процесуального доказування загалом і щодо особливостей здійснення оцінки доказової діяльності зокрема. Особливої актуальності вирішення цього питання набуло у зв'язку з набранням чинності КПК України 2012 року, в якому запропоновано новітні підходи до розуміння сутності та порядку здійснення кримінального процесуального доказування. Одним із таких нововведень є категорія «стандарт кримінального процесуального доказування», яка потребує наукового дослідження з точки зору її місця у вітчизняному кримінальному процесуальному доказуванні, їх різновидів та змісту. Саме цими обставинами пояснюється необхідність написання цієї статті, її логіка та зміст.

Стан опрацювання. Питанням оцінки доказування, і зокрема його стандартам в кримінальному процесі України присвячували свої праці такі вітчизняні науковці як: Р.Ш. Бабанли, А.М. Безносюк, В.В. Вапнярчук, В.А. Завтур, О.В. Литвин, А.А. Павлишин, Б.П. Ратушна, М.В. Сіроткіна, Х.Р. Слюсарчук, А.С. Степаненко, О.Г. Шило, М.Є. Шумило та інші.

Метою статті є дослідження окремих особливостей оцінки доказування в різних правових системах та в практиці Європейського суду з прав людини; аналіз різних підходів до розуміння сутності поняття «стандарт кримінального процесуального доказування» та висловлення пропозиції щодо його авторського визначення; аргументація необхідності привнесення об'єктивних елементів в правила оцінки (шляхом визначення і унормування стандартів доказування) у вітчизняному кримінальному процесі.

Виклад основного матеріалу. У сучасній правовій науці України питанню щодо стандартів доказування приділено вже чимало уваги. Поштовхом до наукової дискусії із цього приводу послужило насамперед розширення дії засади змагальності в кримінальному провадженні й спроби законодавчої легалізації цього поняття. Так, зокрема, в проєкті КПК України 2007 р. (підготовленого Національною комісією зі зміцнення демократії та утвердження верховенства права) було закріплено ст. 110 «Стандарти доказування та правила допустимості під час застосування заходів процесуального примусу», в якій було визначено три стандарти доказування – розумної підозри, переконання за більшою вірогідністю й вагомим переконанням, та ст. 347 «Види вироків», яка містила ще один стандарт – «поза розумним сумнівом». Ці новели були сприйняті окремими науковцями без особливого ентузіазму, інші ж розпочали активні наукові пошуки в цьому напрямку, що призвело до появи різних позицій щодо розуміння сутності стандартів доказування.

Розглянувши висловлені із цього приводу думки, можна відзначити, що під стандартами доказування різні науковці вбачають: «кінцеву мету доказування і можливість ухвалення рішення відповідно до цього» [1, с. 492], «модель процесуального доказування; у такому сенсі стандарт доказування за зовнішнім проявом буде збігатися з поняттям «кримінально-процесуальна форма», а розробка його поняття й формування різновидів стане методологічним підґрунтям для диференціації криміналь-

но-процесуальної форми» [2, с. 302–307], «рівень внутрішнього переконання слідчого, прокурора, слідчого судді й суду, який є результатом оцінки доказів, необхідним для прийняття початкового, проміжного або підсумкового процесуального рішення у кримінальному провадженні» [3, с. 59], «певна умовна межа, за якою кількісна характеристика знань, отриманих судом у процесі розгляду справи, переходить у таку їх якість, що дає підстави суду ухвалити правосудне, на його думку, рішення» [4, с. 55–56]; «закріплені у кримінальному процесуальному законодавстві та правових позиціях вищих судових інстанцій правила, що охоплюють кількісну та якісну складову доказування, виконання яких стороною обвинувачення (в окремих випадках, – також стороною захисту) забезпечує рівень переконання (переконаності), придатний для ухвалення процесуальних рішень, що обмежують права та свободи особи у кримінальному провадженні» [5, с. 35].

Не вдаючись до критичного аналізу процитованих позицій, вважаємо, що всі висловлені погляди можуть бути об'єднані у два підходи до сутності стандартів доказування. Перший полягає в їх розумінні як критеріїв оцінки доказування (саме така їх природа визначається у країнах загального права й більшістю вітчизняних дослідників цієї категорії); другий – у необхідності наділення цих стандартів ще й статусом моделей процесуального доказування всіх його учасників. Сутність і зміст кожної такої моделі залежить від системи характерних для неї принципів (засад), своєї мети, завдань і системи прав та обов'язків учасників доказової діяльності (а це у свою чергу дає можливість зробити висновок, що розробка й формування різновидів таких моделей стане по суті методологічним підґрунтям для диференціації кримінальної процесуальної форми).

Не заперечуючи проти такого двозначного підходу, вважаємо за можливе все таки основний акцент при розгляді сутності такого явища як «стандарт доказування» зробити на їх розумінні як певних критеріїв його оцінки. У зв'язку з цим, вважаємо за можливе запропонувати таку їх дефініцію: *стандарт доказування – це певні умовні взірці, орієнтири, оптимальні рівні вимог, що свідчать про достатність знань (як в об'єктивному (певна сукупність доказової інформації), так і в суб'єктивному (певний рівень переконаності) аспекті) для прийняття певних процесуальних рішень чи вчинення певних процесуальних дій.*

Тут доцільно зауважити, що таке розуміння поняття «стандарт доказування» є досить схожим із поняттям «межі доказування», яке традиційно виокремлюється в доктрині кримінального процесу. Це цілком зрозуміло, адже, обидва поняття є явищем, що стосується характеристики границь доказової діяльності з точки зору як кількісних, так і якісних показників. Існування меж доказування у вітчизняному кримінальному процесі (до речі, це поняття виділялося й досліджувалося у науці кримінального процесу не у всіх країнах), по суті, було завуальованою формою існування стандартів доказування. Тому вважаємо, що з розвитком української теорії доказування в напрямку дослідження стандартів доказування та їх законодавчого регламентування відмова від конструкції «межі доказової діяльності» – цілком ймовірний і виправданий крок.

Поняття «стандарт доказування» традиційно відіграє вагомий роль у країнах англосаксонської системи права. Для континентального законодавства і правознавства воно не є характерним. Окремі правники взагалі відкидають можливість існування цього поняття, оскільки, на їх думку, воно не сумісне з вільною оцінкою доказів. Інші доводять, що стандарти доказування в континентальному законодавстві, і зокрема у вітчизняному, існують, хоча поки що належним чином не досліджені.

Чи є (або чи потрібно виділяти) стандарти доказування в українському процесуальному праві (зокрема, у кримінальному процесуальному), і якщо так, то які саме? Щоб дати відповідь на ці запитання, варто докладніше проаналізувати правила доказування в англосаксонській і в континентальній правовій системах, а також вітчизняне кримінальне процесуальне законодавство стосовно особливостей оцінки доказування в різних кримінальних провадженнях і на його різних етапах.

Англосаксонська правова сім'я. Найбільш характерною рисою англосаксонської моделі процесуального права є її яскраво виражений змагальний характер. Це, у свою чергу, зумовлює специфіку здійснення провадження. Однією з особливостей останнього є пасивна роль суду, який у такій системі є лише арбітром, котрий вирішує спір двох протилежних сторін. Вагома юрисдикційна роль судів присяжних (як у кримінальних, так і в цивільних провадженнях) обумовила потребу розробки й використання в доказуванні поняття «стандарт доказування», як певного об'єктивного критерію його оцінки.

Що стосується особливостей стандартів доказування в країнах системи загального права, відзначаємо, що вони є дещо відмінними в різних країнах, а також різняться залежно від виду судочинства (про стандарти доказування у країнах системи загального права див., зокрема: [6, с. 133–135; 7, с. 92–104; 2, с. 302–307]). Приміром, в Англії використовують два стандарти доказування: «поза ро-

зумними сумнівами» для кримінальних проваджень і «баланс імовірностей» (інколи його ще йменують «перевага доказів») для цивільних проваджень. Перший сформувався в Англії у другій половині XVIII ст.¹. Суть його полягає в тому, що в достовірності факту винуватості обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення не повинно залишитися розумних сумнівів. Це не значить, що в його достовірності немає жодних сумнівів, а означає, що всі альтернативні можливості пояснення поданих доказів є дуже малоімовірними. Сутність же другого стандарту в тому, що на підставі оцінених доказів (оцінки доказування загалом) робиться висновок про певний факт (наприклад, завдання майнової шкоди) як такий, що скоріше мав місце, аніж не мав.

У США, крім указаних вище двох стандартів доказування, виділяють ще один під назвою «зрозумілі та переконливі докази». Суть його полягає в тому, що сторона повинна переконати присяжних (або суддю), що достовірність розглядуваного факту є досить імовірною, або ж викликати в них тверде переконання, що факт правдивий. Разом із тим усувати всі розумні сумніви цей стандарт доказування не вимагає. Він застосовується, зокрема, в деліктних позовах з метою стягнення з відповідача так званих штрафних збитків, які перевищують звичайні компенсаторні збитки [9, с. 19–52].

В США існують також і інші стандарти, які застосовуються для цілей, не пов'язаних з вирішенням судових справ. Так, стандарт «імовірна причина» (або, в іншому перекладі, «достатня підстава»), слабший ніж «перевага доказів» (в англійському варіанті «баланс ймовірностей»), застосовується при отриманні дозволу на арешт або обшук. Ще слабшим є стандарт «обґрунтована підозра». Він використовується у разі короткострокового затримання й поверхневого обшуку затриманого на предмет володіння ним зброєю. Затримання або обшук визнається незаконним, якщо поліцейський не в змозі обґрунтувати розумність своїх підозр. Це правило було встановлено Верховним судом США [10]. Останній стандарт («обґрунтована підозра») відомий також і на європейському континенті завдяки згадці цього формулювання в Європейській конвенції про захист прав і основоположних свобод людини (підп. «с» п. 1 ст. 5) [11] і, відповідно, в практиці Європейського суду з прав людини (див., наприклад: Рішення Європейського суду з прав людини «Тимошенко проти України» (30.04.2013 р.)² [12]).

Формули «достатня підстава» й «обґрунтована підозра» («обґрунтоване припущення») можна зустріти і в українському кримінальному процесуальному законодавстві. А це підтверджує доцільність наукового дослідження поняття «стандарт доказування» й можливого обґрунтування потреби його виділення у вітчизняному доказовому праві.

Романо-германська сім'я права. Еволюція кримінального провадження у країнах континентальної Європи суттєво відрізняється від процесу його становлення в Англії та США. Континентальному правосуддю більшою мірою притаманний інквізиційний (розшуковий) характер. Роль суду в такому провадженні не зводиться лише до виконання функції пасивного арбітра, він є активним учасником процесу, який здійснює провадження з метою встановлення істини.

У перебігу свого розвитку континентальне правосуддя суттєво змінювалося, набувало численних змагальних рис. Це, зокрема, стосується введення в багатьох країнах (у тому числі і в Україні) судів присяжних (хоча варто зауважити, що суди присяжних не отримали широкого поширення на континенті; вони функціонують не у всіх країнах та використовуються не у всіх юрисдикціях; має місце і специфіка складу судів присяжних). Суттєве розширення змагальності можемо констатувати й у вітчизняному кримінальному провадженні. Так, змагальність, як один з визначальних принципів сучасного кримінального процесу, знайшла своє закріплення й у Конституції України (ст. 129) і в КПК України (ст. 22). Про розширення змагальності в українському кримінальному судочинстві свідчить наділення учасників кримінального провадження різних сторін додатковими правами, законодавче регламентування змагальної процедури багатьох проваджень і стадій та інші новели. Проте, незважаючи на таке досить істотне еволюціонування в бік змагальності кримінальний процес країн континентальної Європи (в тому числі й України) й зараз зберігає окремі традиційні інквізиційні риси, однією з яких можна вважати відкрито суб'єктивний характер оцінки доказування.

Підсумовуючи в цій частині дослідження, варто відзначити, що правила оцінки доказування, які мають місце в англосаксонських і континентальних юрисдикціях, істотно різняться. Англосакси

¹ Англосаксонський стандарт доказування «поза розумними сумнівами» (як, до речі, і континентально-європейське правило «внутрішнього переконання») історично мають теологічне коріння. Головною метою їх виділення було забезпечення можливості спасіння душ судді і присяжних, які помилково можуть присудити обвинуваченого до страти. Докладніше про це див.: [8, с. 193].

² Суд, зокрема, в цьому рішенні визначив, що в порушення Конвенції обмеження свободи заявниці було здійснено не для того, щоб вона постала перед судом в обґрунтованій підозрі у вчиненні правопорушення, а з інших причин (зокрема, з метою її покарання за неповагу до суду).

встановлюють об'єктивні стандарти доказування, що ґрунтуються на ідеї оцінки ймовірності тих чи інших варіантів фактичної картини провадження. Континентальні європейські країни застосовують категорію «внутрішнє переконання», яка базується на особистій переконаності суб'єкта доказування в істинності певного факту.

Континентальний принцип внутрішнього переконання викликає критику з боку американських юристів. Приймаючи його як можливий стандарт доказування у кримінальних провадженнях (з їх погляду, він відповідає англосаксонському стандарту «поза розумними сумнівами», адже якщо в судді не залишилось розумних сумнівів у винуватості обвинуваченого, то, по суті, це те ж саме, що й суддя внутрішньо переконаний у його винуватості), вони вважають неможливим його застосування при вирішенні цивільно-правових спорів у порядку цивільного судочинства, оскільки це може призвести до ухилу на користь відповідача, а значить і до негативних наслідків (як до неправильного вирішення справи, так і взагалі до можливої відмови звернення за захистом своїх прав) [13, с. 50].

Однак правомірність використання категорії «внутрішнє переконання» як своєрідного суб'єктивного стандарту доказування, має досить вагоме психологічне підґрунтя. Адже діяльність суб'єктів доказування (насамперед непрофесійних, зокрема, присяжних) може бути охарактеризована як оцінювання доказування з урахуванням отриманих ними знань і їх життєвого досвіду, які в підсумку дійдуть до висновків, що відповідають їх уявленням і вбачаються найбільш переконливими й істинними. А це означає, що континентальний суб'єктивний стандарт внутрішнього переконання загалом правильно описує реальний механізм оцінки доказування суб'єктом.

У зв'язку із цим, може виникнути запитання: чи не означає це, що англосаксонські об'єктивні стандарти доказування є просто фікціями, які не відіграють ніякої ролі в доказуванні? Відповідь на нього дає німецький учений К. Енгель, який в результаті проведеного експерименту¹ виявив, що ті присяжні, яким задавався більш суворий стандарт доказування, пред'являли більш суворі вимоги до цілісності й несуперечливості сконструйованої ними історії. Інакше кажучи, для засудження обвинуваченого відповідно до першого стандарту («поза розумним сумнівом») потрібні були (що й очікувалося), більш вагомі докази порівняно з другим («баланс імовірностей»). На підставі цього К. Енгель робить висновок, що стандарт доказування функціонально полягає не в тому, щоб присяжний буквально йому слідував, математично оцінюючи різні ймовірності, а у тому, що високі вимоги (стандарту «поза розумним сумнівом») встановлюють, так званий «соматичний маркер», тобто своєрідний емоційний сигнал, що ініціює більш відповідальний і обережний підхід до оцінки правдоподібності обвинувального варіанту історії [14, с. 33].

Загальний висновок німецького вченого наступний: суб'єктивний континентальний стандарт доказування дескриптивно є правильним для судів будь-якої юрисдикції. Об'єктивні ж стандарти, використовувані в англосаксонських юрисдикціях, мають не стільки описовий, скільки приписуючий характер. Їх призначення полягає в тому, щоб вплинути на несвідомі процеси оброблення інформації присяжними (або суддями) з метою встановлення відповідного рівня вимог до правдоподібності їх висновків. Крім того, це дозволяє уникнути непередбачуваності й довільності прийняття рішень, властивих чисто суб'єктивному підходу. Тому континентальному праву немає підстав зазнаватися, адже суб'єктивний стандарт доказування далеко не ідеальний. Ефективність судової системи може бути підвищена шляхом привнесення об'єктивних елементів [14, с. 466-467].

Стандарти доказування у практиці Європейського суду з прав людини. Поняття «стандарт доказування» використовується в практиці міжнародних юрисдикцій. Відоме воно і Європейському суду з прав людини (ЄСПЛ, або Європейському суду, або Суду), адже він розглядає справи на предмет дотримання національними судами вимог ст. 6 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (ЄКПЛ), з огляду на те, чи був досягнутий «необхідний ступінь доказування» [15, с. 73] чи «стандарт доказування» [16], а не з приводу того, чи було встановлено істину.

За загальним правилом, в практиці Європейського суду використовується стандарт «поза розумними сумнівами» (див., зокрема: рішення у справі «Ірландія проти Сполученого Королівства») (18.01.1978 р.) [17]; п. 65 рішення у справі «Коробов проти України» (21.10.2011 р.) [18], в якому Суд зазначає, що при оцінці доказів Суд, як правило, застосовує критерій доказування «поза розумним сумнівом». Однак, тут варто зауважити, що:– по-перше, такий підхід досить активно критикується са-

¹ Його сутність полягала в тому, що різним людям, які виконували роль присяжних, задавалися різні установки перед вирішенням вимуваної кримінальної справи (одним – керуватися стандартом «поза розумними сумнівами», іншим – стандартом «баланс імовірностей»).

ними судьями Європейського Суду¹, а – по-друге, використання цього стандарту в практиці ЄСПЛ має деякі особливості, які відрізняють його від порядку застосування у країнах англосаксонської правової системи (у юридичній літературі ці особливості визначені і проаналізовані Ю. Ердалем і Б.П. Ра-тушною. Див.: [21, с. 69; 4, с. 59–61]. Зупинімося докладніше на аналізі вказаних особливостей, що необхідно не тільки для з'ясування специфіки використання цього стандарту у практиці Суду, а й для належного забезпечення його функціонування у правовій системі України, зокрема, у кримінальному провадженні. Ці особливості зумовлюються так званими принципами стандарту доказування «поза розумними сумнівами» («так звані» – тому, що, з нашого погляду, їх доцільніше все-таки йменува-ти не «принципи», а «правила» або «особливості»), які виділяють в англосаксонських країнах, але не завжди дотримуються у практиці ЄСПЛ.

Перший принцип. У правових системах, де застосовується стандарт «поза розумними сумнівами», тягар доказування вини обвинуваченого лежить тільки на обвинувачу, обвинуваченому не потрібно доказувати свою невинуватість. Цього не відбувається при розгляді скарг у рамках Конвенції, норми якої не покладають на заявника цей тягар, і тому він постійно перекладається.

Другий принцип, пов'язаний зі стандартом доказування «поза розумними сумнівами», – це право відповідача на мовчання. В силу цього права, обвинувачений уникає можливості самообмови і того, що його мовчання може бути витлумачено неправильно. З одного боку, Уряд держави-відповідача при розгляді справи в рамках процедури Конвенції не має такої можливості. Як уже зазначалося, Високі Договірні Сторони, відповідно до ст. 38 § 1 (а) Конвенції, зобов'язані створити всі необхідні умови для встановлення фактичних обставин справи. Відсутність з боку Уряду держави-відповідача допомоги Суду з даного питання може дати підстави для висновків про обґрунтованість тверджень заявника і, за певних обставин, переходу тягара доказування до Уряду.

Третій принцип полягає в тому, що національний суд використовує докази, які є найбільш прийнятними для справи. Процедура Конвенції нівелює цей принцип, оскільки Суд вважає, що жоден з доказів не є неприйнятним, а тому стороні відповідача легко викликати сумнів у суддів шляхом надан-ня доказів, які були б неприйнятними в будь-якому суді англосаксонської системи права.

Отже, позиція ЄСПЛ щодо принципів застосування стандарту доказування «поза розумними сумнівами» під час розгляду справ на предмет дотримання вимог Конвенції відрізняється від бачення таких принципів національними судами (зокрема, судами англосаксонської системи права). При ви-знанні наявності об'єктивного стандарту доказування у вітчизняному кримінальному провадженні вважаємо, що названі принципи (правила) його застосування повинні діяти. Хоча, зауважимо, що вони уже й так регламентовані вітчизняним кримінальним процесуальним законодавством (тобто уже діють), що ще раз підтверджує наш висновок про необхідність легалізації вже існуючого об'єктивного стандарту доказування «поза розумними сумнівами» (як і інших виділених стандартів) в науці і прак-тиці кримінального провадження.

На відміну від національного кримінального провадження, в якому, як уже зазначалося, вирішен-ня питання про притягнення до кримінальної відповідальності можливе лише на підставі стандар-ту «поза розумними сумнівами», Європейський суд приймає відповідні рішення (в тому числі й у

¹ Показовим у цьому плані є особлива думка восьми із сімнадцяти суддів Великої палати при розгляді справи «Лабіта проти Іта-лії» (06.04.2000 р.): «Більшість Суду дійшла висновку, що заявник не довів «поза розумним сумнівом» те, що він піддавався пога-ному поводженню у в'язниці Піаноза. У той час, коли ми згодні з більшістю в тому, що матеріали, подані заявником, є доказами, які мають характер припущення, ми все-таки беремо до уваги можливі труднощі ув'язненого, який зазнав поганого поводження з боку охоронців, і потенційний ризик, зв'язаний з оприлюдненням такого звернення. ... Відповідно, ми вважаємо, що стандарт, використаний при оцінці доказів у даній справі, є неадекватним, можливо, нелогічним і навіть недіючим, оскільки у зв'язку з відсутністю ефективного розслідування заявник не мав можливості отримати докази, а влада навіть не змогла встановити нагля-дачів, відповідальних за встановлені випадки поганого поводження. Держави у подібних справах, тепер можуть сподіватися на те, що Суд не стане розглядати заяви про погане поводження у зв'язку з недостатністю доказів. Держави будуть зацікавлені в непроведенні розслідування таких заяв, позбавляючи, таким чином, заявників доказів «поза розумним сумнівом». ... Нарешті, необхідно пам'ятати, що стандарт доказування «поза розумними сумнівами» в низці правових систем є елементом кримінального судочинства. Однак даний Суд не розглядає питання винуватості чи невинуватості або покарання винних, його завдання полягає в захисті жертви й забезпеченні компенсації шкоди, завданої Державою-Відповідачем. Тест, метод і стандарт доказування щодо передбаченої Конвенцією відповідальності відрізняються від тих, що існують у різних національних системах щодо питань кри-мінальної відповідальності ... ». Див.: [19].

Схожа позиція була висловлена і суддею Бонело в окремій думці у справі «Севтап Везнедароглу проти Турції» (11.04.2000 р.):

«Доказування «поза розумним сумнівом» відображає максимальний стандарт, що має стосуватися і є бажаним при визначенні кри-мінальної відповідальності. Ніхто не повинен бути позбавлений свободи чи піддаватися іншому покаранню за рішенням суду, якщо вина такої особи не доказана «поза розумними сумнівами». Без будь-яких сумнівів я вважаю жорсткість даного стандарту виправда-ною. Однак в інших сферах правового регулювання стандарт доказування має бути пропорційний переслідуваній меті: він повинен мати найвищу ступінь визначеності у кримінальних справах і робочу ступінь імовірності в інших ...». Див.: [20].

справах кримінально-правового характеру), якщо такі сумніви є. Як свідчить аналіз практики Суду, ці рішення приймаються на підставі іншого стандарту доказування, а саме «балансу ймовірностей» (цей стандарт, і про це ми теж вже вище зазначали, використовується в англосаксонських країнах для вирішення цивільних справ).

Такий стандарт доказування задовольняється середнім ступенем упевненості, оскільки від сторони вимагається доказати свою позицію на балансі простої ймовірності – «більш ймовірніше ніж ні» [22, с. 277]. Зокрема, у рішенні Суду у справі «Мессіна проти Італії» (28.09.2000 р.) [23] зазначено: «у будь-якому разі Суд повинен (при розбіжностях щодо точних обставин справи) ухвалити рішення на підставі поданих йому матеріалів справи. Проте подані додатково докази привели Суд до збільшення довіри твердженням заінтересованої особи» [15, с. 72]. У п. 43 рішення у справі «Бендерський проти України» (15.11.2007 р.) Суд указав таке: «висновок стосовно введення серветки в міхур встановив баланс ймовірностей, що свідчить на користь тверджень заявника. Зокрема, згідно з висновком, більш імовірним є те, що серветку було введено в сечовий міхур під час операції; цю ймовірність можна виключати, лише якщо операція провадилася без застосування серветок; малоімовірно, що серветка потрапила до сечового міхура під час перев'язок удома, за винятком випадку, коли тампонування здійснено з тиском» [24].

На завершення розгляду питання про стандарти доказування у практиці Європейського суду, доцільно звернути увагу на хибне, на наш погляд, розуміння і використання висновків Суду вітчизняними судами. Так, окремі слідчі судді при вирішенні питання про обрання й продовження строку запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, посилаючись на рішення Європейського суду (мабуть, для більшої солідності), використовують саме стандарт «поза розумними сумнівами» [25], який, як було нами зазначено вище, може (й повинен) використовуватися для прийняття підсумкових рішень щодо притягнення особи до кримінальної відповідальності. На момент же вирішення питання про застосування запобіжного заходу згідно з чинним законодавством достатнім буде лише обґрунтована підозра у вчиненні кримінального правопорушення і наявності ризиків, зазначених в ст. 177 КПК, тобто наявності стандарту «обґрунтованої підозри».

Висновки. Підсумовуючи викладене, вважаємо, що порівняльно-правовий аналіз особливостей оцінки доказування в різних правових системах та практиці Європейського суду з прав людини сприятиме виділенню, унормуванню та належній реалізації стандартів доказування у вітчизняному кримінальному процесі. Це допомагатиме виробленню однакового підходу до прийняття процесуальних рішень та здійснення процесуальних дій усіма суб'єктами доказування в різних кримінальних провадженнях і стадіях. Вони будуть розуміти, які вимоги передбачає закон щодо підстав їх прийняття чи проведення, що, у свою чергу, сприятиме ефективності доказової діяльності, яку вони здійснюють.

За відсутності «об'єктивного» стандарту доказування вищим судовим (а також і слідчим, і прокурорським) інстанціям досить складно виправляти помилки. Дійсно, яким чином вища інстанція може встановити, наприклад, що суддя приймав рішення не за своїм «внутрішнім переконанням»? А якщо він йому слідував, то які тоді є підстави для перегляду рішення? Між тим, приміром, у США, вердикт присяжних може бути скасований на тій підставі, що за висновком суду ніяке розумне журі присяжних не могло винести такого вердикту (при застосуванні певного стандарту доказування).

Крім того, введення об'єктивних стандартів доказування не суперечить і вільній оцінці доказів за внутрішнім переконанням. По крайній мірі, не більше ніж, наприклад, правила про допустимість доказів чи встановленні законом доказові презумпції. Для прийняття рішення суб'єкт доказування (зокрема суддя) повинен бути внутрішньо переконаний в тому, що він вірно оцінив доказову інформацію на підставі конкретного стандарту та інших об'єктивних правил доказування. Внутрішнє ж переконання в тому, що певний факт (факти) встановлений з абсолютною достовірністю в більшості кримінальних провадженнях (якщо не у всіх) є просто неможливим.

Список використаних джерел:

1. Курс цивільного процесу: підруч. Харків: Право, 2011. С. 492.
2. Іщенко В.М. Перспективи формування стандартів доказування у сучасному кримінальному процесі України. *Форум права*. 2009. № 3. С. 302–307.
3. Литвин О.В. Кримінально-процесуальне доказування у стадії судового розгляду: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Одеса: Нац. ун-т «Одеська юрид. академія», 2016. 206 с

4. Ратушна Б.П. Належне доказування у судовому правозастосуванні України в світлі практики Європейського суду з прав людини (загальнотеоретичне дослідження): дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01. Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2014. 208 с..
5. Павлишин А.А., Слюсарчук Х.Р. (2018). Стандарти доказування у кримінальному провадженні. Львів: «Колір ПРО», 292 с.
6. Решетникова И.В. Доказательственное право Англии и США: моногр. Москва: Городец, 1999. 240 с.
7. Титов В. «Докази, що не підлягають розумному сумніву» в судах присяжних США. *Вісник Акад. прав. наук України*. Харків: Право, 2005. Вип. 2 (41). С. 92–104.
8. Whitman J.Q. *The Origins of Reasonable Doubt: Theological Roots of the Criminal Trial*. Yale University Press, 2008. 288 p.
9. Будылин С.Л. Штрафные убытки. Теперь и в России? *Вестник гражд. права*. 2013. № 4. С. 19-52.
10. Верховный суд США. *Terry v. Ohio*, 392 U.S. 1 (1968).
11. Конвенція про захист прав і основоположних свобод 01.11.1950 р. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
12. Європейський суд з прав людини (2013). Справа «Тимошенко проти України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_924.
13. Clermont K.M., Sherwin E.A. Comparative View of Standards of Proof. *American Journal of Comparative Law*. 2002. Vol. 50. P. 243–275.
14. Engel C. Preponderance of the Evidence versus Intime Conviction: A Behavioral Perspective on a Conflict between American and Continental European Law. *Vermont law Review*. 2009. Vol. 33. P. 435–467.
15. Де Сальвиа М. Прецеденты Европейского Суда по правам человека. Руководящие принципы судебной практики, относящиеся к Европейской конвенции о защите прав человека и основоположных свобод. Судебная практика с 1960 по 2002 г. Санкт-Петербург: Юрид. центр Пресс, 2004. 1072 с.
16. Європейський суд з прав людини (2008). Справа «Спінов проти України». Комюніке Секретаря Європейського суду з прав людини щодо рішення у справі. *Юрид. вісник України*. 2009. № 3.
17. Європейський суд з прав людини (1978). Справа «Ірландія проти Сполученого Королівства». URL: <http://european-court.ru/resheniya-evropejskogo-suda-na-russkom-yazyke/irlandiya-protiv-soedinennogo-korolevstva-postanovlenie-evropejskogo-suda/>.
18. Європейський суд з прав людини (2011). Справа «Коробов проти України». URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/974_790.
19. Європейський суд з прав людини (2000). Справа «Лабіта проти Італії». URL: <http://www.srji.org/resources/search/3/>.
20. Європейський суд з прав людини (2000). Справа «Севтап Везнедароглу проти Турції». URL: <http://www.srji.org/resources/search/2/>.
21. Эрдаль Ю., Бакирчи Х. Стаття 3 Европейской конвенции по правам человека. Руководство по практическому применению. World Organization Against Torture. 432 с.
22. Макбрайд Д. Європейська конвенція з прав людини та кримінальний процес: посіб. Київ: К.І.С., 2010. 576 с.
23. Європейський суд з прав людини (2000). Справа «Мессіна проти Італії». URL: <http://eucourt.in.ua/Article.asp?Aldx=315>.
24. Європейський суд з прав людини. (2007). Справа «Бендерський проти України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_313#Text.
25. Ухвала Дніпровського районного суду м. Києва від 12.05.2015 р. : судова справа № 755/15796/14-к (№ за ЄДРСР: 44105342).